

Római pillanatképek

„Nem magaddal dialógizálsz többé, egy ábrándozó utazóval az ablak sarkában, hanem a világgal, a világból mindenekelőtt a nyugat-európaival egy boldogtalan, önmarcangoló században.”

(Cs. Szabó László)

Peregrinus örökdiáknak nevezte magát Cs. Szabó László, aki vándorbotot fogott kezébe, és „holtukban is élő szellemekkel” együtt bejárta Európa városait, egyetemeit, műemlékeit. Ő mindig tudta azt, hogy bárhová megy: nincs egyedül. A heidelbergi hídon Szenczi Molnár Albert lépteit követve; az utrechti és a leideni harangszót Apáczai Csere Jánossal és Tótfalusi Kis Miklóssal együtt hallgatta; Erasmus sírkövét a bázeli dómban Pápai Páriz Ferencsel látogatta meg. Igen, ez a valóság sokszor: a hagyományos értelemben vett útiélmény kiegészül olvasmányainkkal, korábbi ismereteinkkel, közeli vagy távoli írók szellemi kisugárzásával, baráti segítségével.

Kétszer jártam Rómában: mindkét alkalommal költők vrossorai vezettek. Aztán újra meg újra Cs. Szabó László Római muzsika című esszéjét lapozgattam, olvastam az útiélményeket kiegészítve, gazdagítva. Maga az író is útmutatást ad az előszóban, miként kellene olvasni római témájú esszéit: a három napló és három esszé összefügg, egy része „szemezgetve” is olvasható, a másik naplóregényként összeáll, zártabb egység. Egységességét a gyász, a síron túli üzenet is adja. A Római muzsika című esszéjében felidéz a már halott, szeretett asszony alakját, akitől megkérdezte egyszer Cs. Szabó: „Nem vagyok túl intellektuális?” Az asszony felnézve a kötésből így válaszolt: „Nekem nem. Nekem muzsikál az értelmem.” Valóban, Cs. Szabó László hatalmas műveltség-élménnyel ír, hisz mint mondta: „A műveltség akkor sem árt meg, ha túl nagy.” Mindegyik esszéjét különösen nagy ismeretanyag, irodalmi-történelmi-művészeti kultúra jellemzi, melyeket összetart az író sugárzó szelleme, igényessége. (Egyik vallomásaiban beszámol arról, hogy írásainak csak a negyedik vagy ötödik változata kerül a nagyközönség elé.) Az író műveltségélménye nem nyomasztó az olvasó számára, hisz a szűkebb értelemben vett adatokon mindig felülemelkedik, szelleme fényt sugároz ránk is. Igaza van *Márai Sándornak*: „A műveltség élmény, állandó élmény, mint a napsütés.”

A Rómába ellátogató idegenek természetesen először a Forum Romanum, a Colosseum, a Szent Péter-bazilika és más pótolhatatlan értékű, feledhetetlen élményt nyújtó műemlékek vonzásába kerülnek. Mindenkinek el kell menni például a Szent Péter-székesegyházhoz, belekerülni az utcák és a tér környezetébe, a kavargó tömeg parányi részeként a hatalmas épület vonzásába. De azonnal a távoli múltat őrző kövek, romok, épületek, templomok – együtt hatnak ránk a mai embertömeggel, autóáradattal. Talán sehol sincs a világon annyira közel egymáshoz az évezredes múlt és a modern kor. Cs. Szabó is feljegyzi, hogy Rómában mindent körülépítenek, beépítenek, eltűnnek az árnyas sétányok, az utakat autóözön lepi el. Nosztalgikusan gondol arra, amikor az Aveninust „beharmatozta kolostori csendesség”. S ebben a fülsüketítő motorzajban és rettenetes benzingözben találkozott *Fenyő Miksával*, aki csak beszélgetésük végén válaszolt kérdésére: nyolcvannégy éves. S hozzáteszi az esszéíró, hogy ebben a városban még az időt is másképpen mérik. Fenyő Miksa nyolcvannégy éve – „semmiségnek” tűnt. Amikor 1990-ben jártunk Rómában, a labdarúgó világbajnokság idején, akkor a római műemlékek előterében megjelentek lobogó zászlókkal a német turisták. A Spanyol lépcső és a Victor Emmanuel-émlékmű ekkor „csak háttér” volt a jelen eseményének. (A legtöbb római és idegen elszörnyülködik a Forum Romanumot elfedő, méreteivel hívalkodó Cs. Szabó által is „szörnyűségnek” nevezett Victor Emmanuel emlékmű láttán.) A tegnap és

a ma látványos összekapcsolására érdemes arra a jelenetre hivatkoznom, amikor a Colosseum falának tetején tüntetett egy munkanélküli. Hirtelen a műemléket látogatók figyelmébe is ráirányult, vártak, nem mozdultak, mi lesz a nagy magasságban lévő emberrel: leesik-e? Órákig ott állt a tömeg, míg végül a sziklamászók közelítették meg a munkanélkülit, és lehozták. A szenzáció a televízió műsorába is bekerült. Cs. Szabó László egyhelyütt arról ír esszékötetében, hogy ekkora múltat „csak úgy lehet kibírni, hogy az ember félreérez”. Valóban van a római legendás hírvű művészeti alkotásoknak, épületeknek valamilyen ehhez hasonló hatása, mely olykor „csömört” okoz, másfelé nézésre, felületességre serkent. Hiszen az ember néha elmegy a műemléktemplomok mellett, lépéseit pedig felgyorsítja a sokadik múzeumi teremben. A Callisto katakombákban járva mindenki személy szerint érzi a föld alatti keskeny folyosók és cellák hidegét, és megkönnyebbül a fényre érve, a pálmákban és a virágokban gyönyörködve. A feledhetetlen Piazza Navona – melyet Cs. Szabó László is Róma legszebb terének nevez – megmaradt máig a *Domitianus császár* idején kialakított formájában. A távoli múltba visszaillesztve meglepődhetünk azon, hogy itt vízi ütközeteket rendeztek. De a mai néző előtt a homályos múltba süppedtek a középkorban valóságos máglyák, lovagi tornák és helyette kézzel fogható közelségben vannak *Bernini* szökőkútjai – *Respighi* muzsikáját is idézve Róma kútjairól –, a téren üldögélő, tereferélő emberek. Este pedig más öltözékben mutatkozik előttünk a tér: festők jelennek meg állványukkal, festményeikkel, lámpáikkal – üzletet remélve. Ez a különös esti hangulat Párizsra, Montmartre Tertre terére emlékeztet. Ha a Forum Romanum után eljutunk *Caracella* termáihoz, a kb. 1700 éves hatalmas fürdőhöz: ott nemcsak a római múlt gyönyörű közfürdőjén, nagy méretein, szép mozaikjain elmélkedhetünk, hanem önkéntelenül is az úgynevezett „modern” világ effajta elmaradottsága is eszünkbe jut. A Rómába látogatók jelentős része elzárándokol a Trevi kúthoz, a fiatal párok itt találkoznak, sőt még a „hímringyók” is itt várakoznak a lépcsőkön (ahogy Cs. Szabó megjegyzi). A Trevi kutat *Fellini* Édes élet című filmje is híressé tette, ahol *Anita Ekberg* megfürdött. Így a közelmúltat és *Fellini* filmjét figyelembe véve – Cs. Szabó László megállapítja, hogy a kutat inkább *Fellini*-kútnak is nevezhetnénk.

Róma – maga a „világtörténelem”, „Örök Városnak” nevezik, itt a Vatikán, itt székel a katolikus világ, egyház feje a pápa, és talán itt találjuk a város nagyságához mérten a legtöbb templomot, kolostort, műemléket. A Vatikáni Múzeum anyagát, szobortárát katalógusokat lapozgatva tekinti át az ember, de be kell vallani, hogy elvész, eltéved a jól vagy kevésbé ismert remekművek tömegében. Egy-egy híres mű előtt összezsúfolódnak a látogatók (pl. a Laokoon csoportnál). Különösen sokan tolongnak a sixtusi kápolnában, *Michelangelo* híres falfestményeit csodálva. A Szent Péter-bazilikában meg – természetesen – embertömeg veszi körül *Michelangelo* piétáját. Nehezen jutunk le a székesegyház alsóbb régiójában lévő A magyarok Nagyasszonyának szentelt kápolnához. Nem könnyen nyílik ki a kápolnát záró vasrácsos kapu, s belül a fényrel megvilágított – rézdombormű háttér előtt – *István király* fordul kérésrel a Nagyasszonyhoz. A S. Pietro in Vinculiban pedig mi is megcsodáljuk *Michelangelo* Mózes-szobrát *Gyula pápa* síremlékéről. A művészettörténet sokat foglalkozott e méltán világhírvű alkotással: így a díszes márvány háttérből kiemelkedő, minden mást „árnyékba borító” Mózes alakjával, melyet *Goethe* emberföltöttek nevezett. Ugyanitt őrzik ereklyeként Szent Péter apostol bilincsének egy részét, mellyel megláncolva vitték a legenda szerint a kormányzósági palota börtönébe. Az aranyozott ereklyetartó tetején angyalok láthatók. A S. Giovanni in Laterano kevésbé látogatott székesegyházában gyönyörű mozaik látható, amely talán eltörpül a legszebbnek tartott ravennai vagy velencei mozaikok mellett. Kegyeletes ereklye a Via Appiánál, a Quo Vadis Domine székesegyházban Jézus lábanyoma. A Vesta-templomtól nem messze van a S. Maria in Cosmedin, melynek árkádos előcsarnokában látható az igazság szájának nevezett, emberi arcot formáló kőlap. A hiedelem szerint a hazug ember kezét „leharapta” az igazságot követelő kőszáj. Ez is kedves zarándokhely. *Wyer* 1953-as Római vakáció című filmjében *Audrey Hepburn* és *Gregory Peck* is elzárándokol az „igazság szájához”. A népszerű film itt játszódó jelenetét is gyakran idézik. Cs. Szabó László Római muzsika című kötetének esszéiben szól *Caestius* piramisáról, *Keats* síremlékéről, a S. Maria della Pace-templomról, a vatikáni grottákról, a S. Stefano Rotondáról stb. Megjegyzi, hogy a Santo Stefano Rotondo azaz a Kerek Szent István-templom – a

magyarok nemzeti temploma – Róma legmagasabb pontján áll, a Caeliuson. S ahogy Cs. Szabó írja: „rejtőzködve, kertfalak mögött” áll, s itt más az óra járása is „inkább a zárandoksaruhoz igazodik, nem az autók sebességmérőjéhez”. A köralapon lévő belső oszlopsort nagyon kedvelték keleten, de Rómában elég ritka. S mint Cs. Szabó hosszan ír a templom múltjáról: 1454-ben a magyar pálos rendnek adományozta *V. Miklós pápa*. A Szent Péter-bazilika magyar gyóntatói is itt laktak. Amikor itt jártunk, nemcsak a Cs. Szabó által is említett „rejtőzködés”, valamiféle közbeépítés jellemezte a Santo Stefano Rotondot, hanem akkor az építkezés, a renoválás miatt állványok, munkások, szerszámok akadályai is. 1963-as római naplójegyzetében arról ír Cs. Szabó, hogy a Villa Giuliában megnézte az Etruszk Múzeumot, így a két és fél ezer éves terrakotta Apolló-szobrot Veii-ből. „Soha nem láttam szebb, kegyetlenebb és idegenebb férfifejet, el nem tudom képzelni élő emberen” – tette hozzá. Az etruszkokról is jegyzembe a hegytetőn magasodó Volterra híres etruszk városkapuja. Meg *Albert Pál* Etruszk séta című írása, melyben a párizsi etruszk kiállításról számolt be, a Louvre-ban őrzött terrakotta házaspár-szarkofágról meg *Vas István* Etruszk szarkofág című verséről, melyet a Villa Giuliában látott szobor kapcsán írt: „Sokféle tétellel lehet a halált megoldani, és én kipróbáltam néhány képletet, de jólesik öregkoromban ez a mostani, mely nem kérdi, honnan jöttünk és hová leszünk: nincs, ami többet érne, mint az életünk és amit belőle csinálni tudunk és mérünk...”

Vergilius versművészetéről vall hosszan Cs. Szabó László a Római muzsikában, *Lakatos István* nagyszerű fordítását idézve. Máshol meg *Horatius* köpcös alakját, hamar felfortyanó és gyorsan kibékülő természetét, sokat emlegetett életelveit és költői magatartását idézi. Ugy gondolja, hogy a költők évszázadokat figyelembe sem vevő különös kézfogásai nemcsak *Berzsenyivel* hozzák közelre *Horatiust*, hanem *Arany Jánossal*, *Kosztolányival* és *Szabó Lőrincsel* is. De talán Vas Istvánnal is, aki verseiben őrzi a római „rablás” emlékeit, aki eltűnődött azon, hogy „láttá-e Jézust Péter a Via Appián?” Quo vadis, Domine? S ott az egymásból eltűnő évszázadok és évezredek mindnyájunknak szegeződő kérdéseit foglalja versbe: „Vagy ha itt volnál, talán te különbséget tennél itt a Via Appián és elválasztanád a szívtől a májat és vesét s megmondanád, melyik az igazi hit és mi a mérő anyagelvűség?” Ki tud szó nélkül, múltat feledve menni a Via Appián? Cs. Szabó László a valóságos római emlékek kapcsán – saját munkájára is gondolt, a *Tóth Árpád* emlékének szentelt Három költőre, melyben *Byron*, *Shelley* és *Keats* műveiből nyújtott át egy kötetre valót. 1941-1942-ben hosszabb tanulmányt írt a három angol költőről, melyet a kötet élén helyezett el. Cs. Szabó eltűnődik a költők életkorán, korai halálukon, egy-egy életmű szakaszain, kiegészíthetetlen voltán. Képzőművészeti példát hoz fel: a fiatal *Turner* nagyobb volt, mint pályatársa, *Girtin*, de a hetvenéves *Turner* sokkal nagyobb lett, mint a fiatal. Szerencsése volt, hogy tovább élt. S általában az öregeknek – „ha nem herdálták el a lángelméjüket” – szerencsésük van, nincs mit veszteniük, ők a legvakmerőbb művészek (*Donatello*, *Tintoretto*, *Rembrandt*). *Byront*, *Shelleyt* és *Keats*et megtagadja hazája, idegenben haltak meg, fiatalon, s az utókor változó módon értékeli. *Jékely Zoltán* a *Keats* urnájától elszökött lány alakját, szépségét örökíti meg a Via Appián: „Én elmegyek s most már urbi et orbi (hirdetem őt az emberek között) mert nincs szebb, mint a szépségről dalolni!” Cs. Szabó László Római muzsikájának egyik fejezetében azt állapítja meg, hogy néhány olasz író, így *Moravia* is, elbeszéléseiben, regényeiben nem említi meg a római műemlékeket. Moraviát, az író a római lányok vonzzák, a szerelem különböző válfajai foglalkoztatják – néhány emberi magatartásforma mellett (közönyös, megalkuvó). Búcsú a város peremétől címmel *Moravia* a modern kort nagyban befolyásoló filmről szól, a *Gordiani* telep igazi és ál-viskóiról a filmen. *Palazzeschi* többek között a római kávéházakat idézte, *Pasolini* a suhancokról vallott, *Flaiano* éjszakai naplója remek figurákat mutat be, *d’Annunzio* a Monte Pincioról írt verset, *Carlo Levi* a római magányról szól, *Fellini* Édes életéből híres film készült. (”Marcello még este is nyugtalan. Nem akarózik neki hazamenni. Ina bizonyára raviolit készít. Marcello szereti a főztjét. De most nem ízlenék... Ilyen ideges estéken minden taszítja Inától, minél távolabb tőle, a féltékenységétől és a raviolijától: el, el a via Venetóra.”) A Rómához ezer szállal kötődő *Fellini* alakjai, szelleme, gondolkodása már csaknem meghatározó korunkban. Filmbéli hősei, színészei jelképpé váltak, így például *Marcello Mastroianni*.

Visszatérő irodalmi problémám az, hogy miként élte át a második világháború után három kiemelkedő magyar író az újrautazás élményét: Cs. Szabó László, Illyés Gyula és Márai Sándor. Most az utazást leszűkíthetjük Rómára, s így vizsgáljuk meg, hogy mit vesznek észre azonosan vagy másképp, mi az, ami a legfontosabb az egyiknek, s mi a másiknak. Márai Sándor Naplójában és az Európa elrablása című útirajzában ír római utazásáról. Mindkét műben visszatérő élménye a római beszélgetésekre, kérdésekre válaszolva: az otthoni gyűlölet, az osztályok, felekezetek, fajták közti gyűlölet. Ez az, ami otthon, Magyarországon a legnehezebben elviselhető. „Ebben a légkörben nehéz élni.” Mellékesen jegyzi fel római élményeit: a sixtusi kápolnáról, a Szent Péter-bazilikáról, *Danteról*. Majd hozzáteszi: megdöbben, hogy milyen keveset hozott haza utazásából. Ezt a viszonylagos „keveset” hozást érdemes lenne összevetni más utazásaival vagy korábbi megállapításával az utazás értelméről: „Ami az utazás értelme: egy város, táj ötlet-szerű élménye, az a kötetlenség, lézengés egy kép vagy egy köztér előtt, egy nép lelkének és életmódjának önkényes felfedezése, mindez hiányzott az utazásokból...” Illyés Gyula Naplójegyzeteiben kisebb útiélményekről ír: a Villa Borgheseről, a Pantheonról, Marcus Aurelius szobráról stb. Talán ezekben és más részletekben ragadja meg a legfontosabbat: elszörnyülködik a Victor Emmanuel-emlékművön, gyönyörködik a holdfényes Colosseum láttán. S még többet őriznek Illyés hasonlatai: a vatikáni gárdisták olyanok, mint „egy Shakespeare-darabban”. A római tömeg áramlását a bélműködéshez hasonlítja, a fürdés kapcsán *Krúdy Rác* fürdője jut eszébe. Egyhelyütt meg az olaszok érdemeiről szól: nem irigyek, nem ismerik a társadalmi kiválás ambícióját, csak szenvedélyből ölnék. Egy finom megfigyelését még hadd emeljünk ki: az olaszok demokraták, de a demokrácia gerincessége nélkül. Cs. Szabó László a *Hunok Nyugaton* című esszéjében vall a közösen tett utazásról: talán a legfontosabbnak Illyés versírását, a háborúból ébredő Európa újrafelfedezését érezzük. A Rómában tapasztalt kisebb élmények összeállnak: a Via Giulia „átpolitizálódott”, egy magatartásforma kapcsán *Sztálin* jut eszébe, a véres bosszúállások, Szent Bertalan-éjszakák emlegetése nem „történelmi téma”. Két hosszabb történetet rögzít. Az egyik a Piazza Navonán lévő Tre scaliniban töltött vacsora az olasz írókkal, a másik a Magyar Intézet estje, amelyen Illyés elmondta a *Nem volt elég* című versét. Azt hiszem, Cs. Szabó László számára Róma műemlékei helyett Illyés versírása és római versmondása volt a legnagyobb élmény. („Rekedten kezdte s végig fátyolos maradt a hangja. De süttött belőle a sokféle nagy indulat: ostorozó szerelem, költőgető harag, perzselő számonkérés s jajgató összetartozás a szidalmazottal, az egyetlennel, akitől nincs válás, nincs menekvés s ne is legyen: 'Nem volt elég, nem volt elég/sem a hűség, sem szívósság,/mitől egybeáll egy-egy ország/s nemzet is lesz a nemzedék.'”)

„Rómában minden fürdik szent tavaszban”, – írta *Juhász Gyula* az Ovid levele Júliához című versében. Igen, Rómában majdnem mindig „tavaszeg ragyog”, a római múlt kövei is valamilyen másfajta sugárzást adnak. A látogató idegenre is átragad a déli fény, a római kövek sugárzása, az olaszok derűje. Fényképeket veszek elő: a római Szent István-ház, a Pantheon, Pistoletto kiállítása – és mindenütt derű, fény, mosoly. Ezt a derűt hoztam magammal Rómából. Igaza van *Faludy Györgynek*, aki a *Róma, 1992* című versében arról ír, hogy a rómaiak minden kormányválság, államcsőd, nyomor, maffia, család ellenére „élnek, ahogy lehet, míg világ a világ.” „Szörnyen irigylem őket. Nem tűzték fel/bal mellükre országuk bánatát,/nem érdekli őket, hogy ki a lombárd,/ a görög, a germán, a római,/a zsidó vagy a gót, és nem gondolják,/hogy kiháló nemzetség fiait,/nem szomorodnak elvesztett csatákon,/a jövődőtől nem várnak csodát,/a valóság nékik más, mint az álom,/de pontosan tudják, hogy kicsodák.”

SZEKÉR ENDRE